UBK 00110 Výchozí materiály ke studiu disciplíny Výběrový seminář z novočes. mluvnice 2:

1) rubrika Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze – ***Na co se nás často ptáte***, dostupné na adrese www.ujc.cas.cz/poradna/porfaq.htm;

2) vybrané starší sloupky o češtině – tzv. ***Schůzky s češtinou*** (viz níže zde);
3) jazyková témata k seminární práci – úplně na konci tohoto textu (včetně zadání písemné práce a termínu jejího odevzdání nejpozději **do semináře 22. dubna 2010; detaily na konci souboru**).

SCHŮZKY S ČEŠTINOU

1. Návrat přechodníků?

(Schůzky s češtinou, únor 1995)

Kdo sleduje cesty a peripetie vývoje spisovné češtiny, nemohl si nepovšimnout toho, že v novější době se stále méně setkáváme v textech mluvených, ale i psaných s neurčitým slovesným tvarem zvaným přechodník (čili odborně transgresiv). Snad jenom některé výrazněji knižní texty odborné povahy se tu a tam ještě blýsknou použitým přechodníkem přítomným (připomeňme například vyjadřování právnické nebo oficiální diplomatické formulky, jako „Obě strany, konstatujíce blízkost svých stanovisek, se dohodly na termínu příští schůzky“), jinak ovšem nostalgicky opatrujeme jen pár ustrnulých vzpomínek na časy, kdy přechodníky přítomné byly živé: vstávaje lehaje, počínaje zítřkem, nehledě/nehledíc na neúspěchy atd. Kdo by si umínil najít někde přechodník minulý, musí patrně sáhnout po klasickém literárním odkazu, třeba po Jiráskových románech, kde se to hemží větami typu „Hejtman, svolav své věrné, promluvil k nim plamennou řečí.“

K tomu, že z jazyka něco mizí, můžeme jen dodat, že jeho přirozený vývoj nelze násilně měnit ani vracet zpět. Stejně jako dnes ubývá přechodníků, zmizelo kdysi z češtiny už leccos – jednoduché minulé časy sloves zvané aorist a imperfektum nebo dvojné číslo – a nedá se tvrdit, že by to češtinu zhyzdilo. Existuje však cesta, po níž se dnes české přechodníky kupodivu začaly zdánlivě do jazyka navracet. Uhodli byste, kudy se do něho tlačí? Možná nemáte podobnou čtenářskou zkušenost, jakou jsem nedávno (nuceně) udělala já, proto přestanu dělat tajnosti a prozradím, že oním „kanálem“ jsou otrocké překlady z angličtiny do češtiny. Bohužel jich v posledním čase přibývá, patrně ruku v ruce s tím, jak klesá soudnost „překladatelů“, kteří snad mají obstojné znalosti angličtiny (to zase všechna čest!), avšak zápolí s vlastní mateřštinou – češtinou. Pak se jim stává, že všudypřítomná anglická přítomná participia na *-ing* zhusta převedou na český přechodník a ani okem nemrknou. Výsledkem jsou překlady, jako např. „Ležel jsem na lůžku, neklidně se převraceje“, což má být analogie zcela normální, běžné a nezáludné anglické věty „I lay on my bed, tossing restlessly“. Zdá se vám to v pořádku? Anebo Čech říká o dané situaci běžně pouze „Ležel jsem na lůžku a neklidně jsem se převracel“? Jiný příklad navrátilého přechodníku – ukázku z překladu jednoho bestselleru uvádím už bez anglického originálu: „John se zastavil před otvorem, nespouštěje útočníka z očí.“ Co tak raději říct normálně, že se John zastavil a nespouštěl útočníka z očí? A tak si – snad ne sama – říkám, že některé křečovité návraty češtině asi sotva prospějí... (bod)

2. Ustálená spojení čili idiomy

(Schůzky s češtinou, březen 1995)

Stává se, že i mateřština, o níž si myslíme, že se v ní docela dobře vyznáme a že ji používáme bez větších problémů, nás může zaskočit. Například zmíněné idiomy, to znamená ustálená spojení několika slov, si nevybavíme v té podobě, jak se skutečně užívají, ale nějak „pokřiveně“. Vyměněné slovíčko v takovém známém a zažitém idiomu může vyvolat salvy smíchu – tak například si schválně zkuste dát jiné sloveso znamenající pohyb do spojení „mléko utíká“ – prchá, pádí, běží, sprintuje... Ne všechny doklady na obměněnou podobu idiomů, které se dají zachytit, působí ovšem komicky. Některé v nás vzbudí jen nejasný dojem, že nejspíš „něco“ není v pořádku, aniž si hned umíme racionálně zdůvodnit, co má být v textu jinak a proč. Dva takové výňatky jsem si poznamenala z rozhlasových pořadů. V prvním, který se týkal nedožitých

narozenin francouzského herce Gérarda Philipa, se říkalo, že „jeho filmy dodnes poskytují zábavu a obdiv“. Je pravda, že něco může poskytovat zábavu (také nabízet zábavu), avšak s oním obdivem už musíme „spřáhnout“ ne sloveso poskytovat, ale VYVOLÁVAT nebo VZBUZOVAT, popřípadě BUDIT. Upravená věta by tedy měla znít například takto: Jeho filmy dodnes poskytují zábavu a vyvolávají obdiv.

Stejný nedostatek vykazovalo sdělení, které se vztahovalo k havarované lodi: „Loď Estonia, ležící na mořském dně, stále nevydala poslední slovo.“ I když je pochopitelné, že autor usiloval o obrazné vyjádření, nemůžeme se smířit se spojením „nevydat slovo“. Dá se totiž jednak „nevydat svědectví“, jednak pak „nevydat (ani) hlásku“ neboli mlčet. Slovo můžeme (stejně jako hlásku) ze sebe VYPRAVIT, to znamená opravdu pronést, vyslovit. U lodi jako němého svědka katastrofy bychom pak volili vyjádření, že STÁLE NEVYDALA POSLEDNÍ SVĚDECTVÍ. (bod)

3. Poskytnuté informace

(Schůzky s češtinou, květen 1995)

Česká slovesa jsou „pěkné potvůrky“. Omlouvám se těm, kdo se pozastavili nad mou dnešní úvodní větičkou, jíž jsem chtěla naznačit nevyzpytatelnost a nevypočitatelnost pestrých slovesných tvarů v češtině a do níž jsem zapojila jejich poněkud familiární označení. Na podporu svého tvrzení bych mohla snášet kupu rozmanitých dokladů ze všech pěti slovesných tříd, do kterých se česká slovesa řadí. Však taky ve druhém svazku „Mluvnice češtiny“, která vyšla v roce 1987 a je pokládána za nejmodernější současnou mluvnici, je v rámci tvarosloví věnováno systému slovesných tvarů plných osmdesát velkých stran textu. Tolik prostoru nám tato rubrika zdaleka nenabízí a nelze ani počítat s takovou vědychtivostí čtenářů, proto se soustředíme na jednu z konkrétních drobností, která by mohla být každému z nás užitečná v každodenní komunikaci.

Všimneme si slovesa POSKYTNOUT, které jsme si vypůjčili jako odvozovací základ pro přídavné jméno „poskytnuté“, jímž jsme uvedli dnešní titulek. Toto přídavné jméno vzniklo z takzvaného trpného příčestí, které má podobu poskytnut (v jednotném čísle a pro mužský rod – např.: tento prostor byl POSKYTNUT jazykové rubrice). V češtině existuje vedle tohoto trpného příčestí ještě další příčestí – školsky je známé jako příčestí minulé, ale odborně se mu říká činné. To se používá při tvoření tvarů minulého času. Vypůjčíme-li si jako modelové opět sloveso POSKYTNOUT, zřejmě dospějeme shodně ke tvaru POSKYTL (opět pro mužský rod a jednotné číslo): Deník poskytl prostor jazykové rubrice; politik poskytl novinám rozhovor.

Navzdory tomuto našemu řešení se však může objevit i jiná podoba tzv. minulého příčestí, jak to dokládá odposlechnutý výňatek ze závěru jedné rozhlasové besedy, vysílané na Frekvenci 1. Moderátorka se v ní totiž loučila se zúčastněným astrologem slovy: „Děkuji vám za zajímavé informace, které jste poskytnul mně i posluchačům Dámského klubu.“ Jak je to se spisovností tvaru „poskytnul“? Může být rovněž používán, anebo se mu máme vyhýbat?

Pokud bychom si sloveso POSKYTNOUT našli ve „Slovníku spisovné češtiny“, dozvěděli bychom se, že jediný spisovný tvar tzv. příčestí minulého je poskytl. Tvar poskytnul však dokládá citovaná „Mluvnice češtiny“ jako výraz vývojové tendence vedoucí ke sbližování typů „tiskl“ a „začal“ s progresivním typem „minul“, v němž je kmen rozšířen o *-nu-*. Možná se tedy někdy v budoucnu dočkáme i regulérního a spisovného tvaru „poskytnul“, který však je zatím – marná sláva – hodnocen jako nespisovný. Vyskytne-li se ovšem v mluveném textu, jak jsem to zachytila já v rádiu, jsme k němu mnohem tolerantnější než v psaných materiálech. (bod)

4. O češtině s odstupem

(Schůzky s češtinou, únor 1997)

Mluvit o někom nebo o něčem s odstupem může znamenat jak návrat k danému tématu po jistém čase, tak hovor na nějakou (obvykle větší) vzdálenost. Navíc lze chápat slovo „odstup“ také jako „odměřenost ve vztahu mezi lidmi“, jak doslova praví Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, tedy určitou rezervovanost. Možná bychom se rezervovaně mohli stavět nejen k osobám, ale také k tématům a námětům, která nám nejsou příliš po chuti. Třeba ten, koho baví výhradně technika, by mohl svou mateřštinu přehlížet, dívat se na ni svrchu a vyjadřovat se o ní „s odstupem“.

Odstup, jak byl vymezen v prvním odstavci, nemůžeme zaměňovat s ODSTOUPENÍM. Tento výraz označuje nejenom ustoupení na nějakou vzdálenost (odstoupení stranou), ale velmi často nese i významy zcela odlišné: především podání demise a pak také upuštění od něčeho zamýšleného, původně plánovaného (odstoupení od smlouvy).
Roztomilé záměny obou slov se dopustila nedávno moje oblíbená zpravodajka, žijící a působící trvale ve Vídni, když v rozhlasovém telefonátu vůbec jako první zvěstovala „překvapivou zprávu o odstupu rakouského kancléře Vranitzkeho". Zřejmě kvůli déletrvajícímu odstupu, danému právě jejím soužitím s německy mluvícím okolím, si nejspíš v rychlosti obě slova „přehodila". Pochopili jsme v té chvíli jistě všichni to, co potom následující zprávy jen potvrdily, že totiž nešlo o nějaký kancléřův odstup, ale skutečně o jeho odstoupení čili demisi. (bod)

5. Vyjadřování v bouřlivé době
(Schůzky s češtinou, červen 1997)

Jsou vypjaté situace, kdy i lidé zvyklí na publicitu ztrácejí tváří v tvář novinářům a veřejnosti své sebevědomí a jistotu. Může se to projevit také ve způsobu vyjadřování, kam proniknou vinou nervozity nebo nesoustředěnosti mluvících různé omyly a prohřešky proti spisovnosti. Je to pochopitelné a v bouřlivé atmosféře i omluvitelné. Přesto je dobré si uvědomit, že některé chyby ve vyjadřování, které souvisejí se špatným použitím mluvnického pravidla, by se mohly politikům třeba i vymstít, protože by zkreslily smysl jejich výroku. V poslední době jsem si všimla opakované chyby, kterou převzali dokonce někteří rozhlasoví moderátoři přesně tak, jak ji „odposlechli" z úst jednoho z našich čelných politiků. Byla řeč o tom, zda vláda získá důvěru, zda tedy bude mít mandát k dalšímu vládnutí. Přitom se stalo, že se vedle náležitého sdělení „HLASOVÁNÍ O DŮVĚŘE VLÁDĚ" vyskytlo několikrát také „hlasování o důvěře vlády". To první vyjádření se týká důvěry projevené někým (konkrétně parlamentem) vládě, to znamená důvěru NĚKOMU (čili dosavadní vládě). To druhé by snad přicházelo v úvahu, kdyby vláda měla vyjádřit, že někomu věří, možná sama sobě – pak by se dalo hovořit o důvěře vlády ve vlastní schopnosti. O tom druhém však v parlamentu hlasovat nelze. (bod)

SEMINÁRNÍ ÚKOL (DO 22. DUBNA 2010): písemně zpracovat alespoň na 1 stranu (elektronicky ve wordu, písmo Times New Roman, vel. 12, řádkování 1,5) **jedno z vybraných témat (viz jazykové příklady níže) nebo podobné téma vlastní**; zdůvodnění lze pojmout i popularizačně jako „schůzku s češtinou", jejichž ukázky jsou výše. K tomu je třeba uvést všechnu použitou odbornou literaturu vč. časopisecké (i mluvnice, slovníky aj.), o niž se musí výklad opírat.

Témata k seminární práci – jazykové příklady:

T1) ***Nový film má ještě ponurejší atmosféru.***
T2) ***Ukazatel skóre zatím změnu nevzal v patrnost.***
T3) ***Dosavadní informace nenasvědčují o tom, že schůzka státníků proběhne v Praze.***
T4) ***Při zpěvu dojemné koledy jsem si všiml, že i otřelí chlapi v publiku si otřeli slzu.***
T5) ***S případným odvoláním státní zástupce ještě pouvažuje.***
T6) ***Evidenci léků se musí věnovat neustálá kontrola.***
T7) ***Policie chlapce zadržela ve vchodu domu, ve kterém se skrýval po upozornění nájemníků.***
T8) ***Perský záliv je známý náleziště mi ropy.***
T9) ***Navrhovatel předložil seznam dvou seti podpisů poslanců.***
T10) ***Krém předchází a viditelně redukuje první známky stárnutí pleti.***
T11) ***Osobní vůz tlačil vlak 100 metrů.***
T12) ***Podle silničářů byl průběh zimního období loni více dramatičtější.***
T13) ***Z místa neštěstí hasiči hlásí, že jsou zranění a pravděpodobně i mrtví.***
T14) ***Čtyřicetiletého bytaře zajistili policisté v místě svého bydliště.***
T15) ***Hosté, jež se dnes dostavili na zahájení výstavy, patří k nejuznávanějším výtvarníkům.***